

FRYXER

Ideologienes

Ideologienes

tidsalder

EILIV SKARD

*Ideologienes
tidsalder*

FORLAGT AV
H. ASCHEHOUG & CO. (W. NYGAARD)
OSLO 1950

Oslo 1950

*Intet er så mektig som en idé
hvis tid er kommet.*

Victor Hugo

Den politiske og åndelige utvikling har i de siste årtier vært preget av en fart og en voldsomhet som nærmer seg det katastrofale. I en slik tid vil mennesket lett risikere å bli sittende fast i forestillinger og resonnere ut fra forhold som i virkeligheten hører fortiden til. Men skal vi være i stand til å styre utviklingen, må vi kjenne de krefter som virker. Skal det lykkes menneskeheten å komme igjennom de prøvelser som den nærmeste fremtid vil bringe, og skal vi greie å bevare den arv av kulturelle og moralske verdier som er innvunnet ved årtuseners strev, da må vi ha en klar og realistisk oppfatning av situasjonen.

Det er ikke tvilsomt at det som har hendt i de siste år, har vekket mange mennesker til et klarere syn for de moralske og kulturelle verdier som står på spill. Men like sikkert er det at de krefter som utover verden målbevisst arbeider for å omstyrte disse verdier, er overlegne både når det gjelder å oppfatte situasjonen klart og å utnytte den strategisk.

I virkeligheten lever vi i en tid som er historisk enestående. Hva er det som utgjør dens særpreg?

I.

Det er ingen lett sak å forstå den tid en selv lever i. Den nærmeste utvei som melder seg, er å sammenligne med fortiden. En sammenligning med tiden før 1914 kan lære oss noe om hva som særpreger vår egen tid.

Tiden før den første verdenskrig brøt ut, står for oss nålevende som en avsluttet historisk periode, og den synes underlig fjern — enda det ikke er mer enn 36 år siden de skjønne sommerdagene år 1914 da uværet brøt løs over et intetanende Europa. Da den engelske utenriksminister Sir Edward Grey forlot sitt kontor i Downing Street den kvelden da England hadde tatt den skjebnesvangre beslutning og hadde gått inn i krigen mot Tyskland, skal han ha sagt til sine medarbeidere: «Nå slukkes lysene utover Europa, og de vil ikke bli tent igjen i vår tid.» Han kom til å få rett. Året 1914 kom til å innlede en ny periode i historien, — den som Winston Churchill tenkte på da han talte om «det fryktelige 20. århundre».

Hvor ligger forskjellen mellom disse år som nå er så fjerne, og den tid som fulgte?

Når det gjelder å skildre den verden som svant, vil fremtidens historikere ha et overveldende materiale.

I sin bok «Verden av i går» har Stefan Zweig gitt et levende bilde av denne trygge og sorgløse tid, med fremskrittstro og toleranse, liberalisme og individualisme... Mange av den eldre generasjon vil føle seg fristet til, med den nødvendige forandring, å bruke de ord som en fransk diplomat — det var hertugen av Talleyrand — anvendte da han tenkte tilbake på tiden før den franske revolusjon: «Den som ikke har opplevd tiden før 1789, han har aldri til fulle kjent livets sødme.» Over denne verden var det den første verdenskrig slapp løs krefter som ingen den gang kjente eller kunne overskue.

Den borgerlige verden før 1914 var uten tvil sterkt preget av praktisk materialisme; i virkeligheten var materialismen, den livsinnstilling som preges av å være «bundet til ting», tidens egentlige kjennemerke og den viktigste forutsetning for det som snart skulle skje; selv den fremskrittstro som ble forkynt med slik lyrisk begeistring, hadde ofte klar sammenheng med bevisste eller ubevisste ønsker om høyere levestandard og økt velvære. Maskinindustriens og den nye teknikks rivende utvikling satte sitt preg på hele livet, aldri før hadde menneskene sett slike tekniske fremskritt og aldri hadde de vært så opptatt av tanken på de materielle goder som de stilte i utsikt. Men — de materielle ønsker og interesser var ikke salonfälig, det var andre ting som en helst talte om. Ungdommen, i første rekke den akademiske ungdom, levde i en verden av interessante, flagrende, uforpliktende ideer. Nye ideer, moderne ideer — gjerne forbløffende og sjokkerende — var en meget viktig del av enhver noenlunde intelligent akademikers åndelige *make up*. Aldri har vel uforplikt-

ende synspunkter hatt en så gyllen tid som i disse årene, da alle verdier syntes å stå så fast at en uten risiko kunne underholde seg selv og andre med å utsette dem for den mest nihilistiske kritikk.

Samfunnet, det borgerlig-demokratiske samfunn, bygde på en rekke tradisjonelle verdier og vurderinger av human eller kristen rot. Men liberalismen krevde at også ideer av helt motsatt slag skulle få fritt spill. Så mange i de kulturelt ledende lag hørte til den type av mennesker som Helge Krog treffende har karakterisert i følgende ord: de forsvare det bestående samfunn og de goder det gir, samtidig som de «inntar en hånlig, analytisk-ironisk holdning til alle de begrepsdannelser og vedtekter som utgjør dette samfunns grunnvoll». En knusende dom ligger i de ord sosiologen Karl Mannheim bruker om liberalismens tidsalder: tiden var karakterisert av splittethet når det gjaldt mål og verdier, og av nøytralitet når det gjaldt livets viktigste spørsmål.

Intet historisk skille er skarpt og klart, en ny tid begynner ikke med et bestemt årstall. «Periodene» går over i hverandre. Her i landet varte sikkert «førkrigstidens» mentalitet meget lenger enn i de land som kom med i den første verdenskrig og straks fikk merke dens følger; mange mennesker lever den dag i dag i forestillinger og vurderinger fra før 1914. Og på den andre siden var det nye som kom, forberedt gjennom lang tid. Hvis de meget talende og meget diskuterende akademiske liberalere hadde vært litt mer lydhøre, da ville de, allerede lenge før katastrofen brøt løs, ha merket at jorden skalv — noe nytt var i vente. Nye ideer var i

anmarsj. De uforpliktende ideer som den borgerlige, akademiske ungdom svermet for, de bar ikke bud om noen ny tid, slike ideer i gassform bestemmer ikke historiens gang. Det var ideer av en helt annen aggregat-tilstand som begynte å mobilisere menneskene og få massene til å marsjere — dynamiske og forpliktende tankesystemer, som vi snart skulle lære å kalle *ideologier*. Og hva hadde den gamle verden egentlig å stille opp imot dem?

II.

«Ideologi» er et ord av forholdsvis ny datum, menneskene for et par hundre år siden kjente like lite ordet ideologi som de visste hva en automobil er. Ordet ble laget som et filosofisk kunstuttrykk av den franske publisist Destutt de Tracy og brukt i hans bok «*Éléments d'idéologie*», som kom ut i året 1801. Ordet hadde her den nøytrale betydning «lære om forestillingene» (av *idea* og *logi*, sml. slike ord som geologi eller teologi). Napoleon, som var ergerlig over at de Tracy og andre «ideologer» kritiserte hans politiske system, brukte ordet i nedsettende betydning, «ideologi» betegnet for ham virkelighetsfjern spekulasjon i motsetning til realpolitisk tenkning og handling. I dette tilfelle kom riktignok «ideologen» til å triumfere over «realpolitikeren», det var de Tracy som mange år senere (1814) i senatet stilte forslaget om at Napoleon skulle avsettes.

Men hva for en mening disse første «ideologer» og deres kritikere la i ordet ideologi, det kan for oss være temmelig likegyldig. Det innhold ordet har i dag, har det nemlig fått i senere tid. Avgjørende var dels innflytelsen fra Marx, dels diskusjonen omkring de nye politiske systemer i Russland, Italia og Tyskland i tiden etter den første verdenskrig. Et karakteristisk trekk bør nevnes allerede her. Hvis en slår opp i de vanlige konversasjonsleksika av liberalt-borgerlig preg, vil en se at ordet ideologi blir kort avferdiget og forklart i temmelig nøytrale vendinger, med ord som «tankesystem» eller lignende; går vi derimot til en oppslagsbok som det marxistisk pregede Arbeidernes Leksikon fra 1930-årene, vil vi finne en grundig utredning som tydelig viser at både forfatter og lesere på en ganske annen måte er engasjert i emnet. Det gir en tanke om at ordet er alt annet enn «borgerlig», det har tvert imot fått sitt innhold i kampen *mot* det 19. århundres borgerlig-liberale tenkning og livsform.

Vi skal ikke her prøve å følge ordets historie, men må nøye oss med å peke på noen hovedpunkter. Karl Marx brukte ordet for å betegne det system av forestillinger som følger med at en hører til en bestemt økonomisk klasse. Marx mente at historiens gang bestemmes og beherskes av «produksjonsforholdene»; «ideologien» er en «overbygning» på produksjonsforholdenes «underbygning». Tanker, religioner, rettsregler betegner det vi i dag kaller en «rasjonalisering» av de materielle forhold: «det er ikke menneskenes bevissthet som bestemmer deres eksistens, men det er tvert imot deres sosiale eksistens som bestemmer deres bevissthet.» Marx' ele-

ver «avslørte» motstandernes ideologi: bak den moral og idealitet som borgerskapet yndet å omgi sin maktstilling med, lå i virkeligheten materielle interesser, om enn borgerskapet selv ikke var klar over forholdet. Dette var en «avsløring» som kan minne om den som Sigmund Freud foretok et halvt århundre senere, da han påviste de seksuelle motivers betydning.

Det er klart at slike synspunkter ikke bare var fruktbare i forskningen, først og fremst ga de overlegenhet i diskusjonen med en moralistisk-idealistisk innstilt samtid, den «Victorianske» periode, som ikke var vant til klar og åpen tale enten det gjaldt det materielle eller det seksuelle. Når en tenker på all den urett og uhumskhet tiden skjulte bak sin fromt-borgerlige fasade, den faktiske nedvurdering av kvinnen, den kyniske utnyttning av de arbeidende klasser, er det lett å innse at det var nok å gjøre for «avslørende» samfunnskritikere; blant dikterne kan vi tenke på navn som Henrik Ibsen og Alexander Kielland. Marxistiske forskere hadde ikke vanskelig for å påvise at det lå klasseinteresser og classesynspunkter bak de «borgerlige» oppfatninger, endog slike oppfatninger som folk flest var vant til å holde for uangripelige, tendensfrie og objektivt riktige. Selv den som ikke kan godta det marxistiske historiesyn, må anerkjenne at det var berettiget å fremheve det økonomiske synspunkt, like så visst som det må medgis at psykoanalysen har pekt på viktige og vesentlige kjensgjerninger.

Ordet ideologi ble altså brukt polemisk, nedsettende og anklagende. Men polemikeren hadde selv sin «ideologi», den klasse som Marx og hans tilhengere trådte

i bresjen for, hadde selv sitt «ideologiske» system, et system som etter deres egen oppfatning endog var langt mer klart og bevisst og vitenskapelig utformet enn de vanemessige forestillinger som utgjorde de eldre samfunnssklasses «ideologi». «Arbeiderklassens ideologi», heter det i Arbeidernes Leksikon, «er utviklet på et meget høyere utviklingstrinn i det menneskelige samfunns historie enn de andre klassers ideologi, på et tidspunkt da menneskene ved den moderne teknikk og naturvitenskap hadde gjort et vesentlig gjennombrudd i beherskelsen av sine livsvilkår»; de store teoretikere Marx og Engels skaffet arbeiderklassen en systematisk gjennomarbeidet ideologi. Så får da ordet etter hvert positivt fortegn. En nærmere påvisning av hvordan dette foregikk, samtidig med at de nye, totalitære statsdannelser vokste fram, ville være en stor og sikkert nokså trøstesløs oppgave; saken er at de nye statssystemer i sin voldsomme innbyrdes kamp brukte den terminologi som til enhver tid passet dem, uten å ta svært meget hensyn til konsekvens eller sannferdighet. Artikkelen «Ideologie» i den bekjente tyske ordbok av Trübner er f. eks. i høy grad preget av det faktum at den er skrevet i en tid (1943) da «das Reich» stod i kamp på liv og død mot den kommunistiske «ideologi».

Så meget er sikkert at det etter hvert tvinger seg fram en stadig høyere vurdering av «ideologiens» betydning som faktor i folkenes liv. Dette svarer jo med den kjensgjerning at der etter hvert i det hele tatt gjør seg gjeldende en høyere vurdering av de «idémessige» faktorer i historien.

Hvis vi i dag skal søke å gi en forklaring av ordet ideologi, da kan vi gå ut fra de vanlige ordbøkers definisjon: et system av tanker. Den er riktig, men utilstrekkelig. En ideologi er «ideer på marsj», ideer som får mennesker til å marsjere. I politiske og sosiologiske verker fra senere tid kan vi finne dette antydnet: en ideologi er, heter det, et system av tanker som skal anspore til handling; en annen forklaring går ut på at en ideologi er «en filosofi ladet med lidenskap». Mest trefende er kanskje den praktiske forklaring som ofte har vært brukt i de senere år: til grunn for en ideologi ligger alltid et tankesystem, en *filosofi*, men tankene må være uttrykt i klare slagord som kan tenne massenes *lidenskap* og engasjere hvert enkelt menneske i en *plan*.

To ord faller det naturlig å bruke i denne forbindelse. En ideologi er *forpliktende*, den tar hele mennesket i sin tjeneste, med tanke og følelse og vilje, og får det til å leve på en bestemt måte; og den er *dynamisk*, den har et mål: den vil forandre samfunnet, skape historie.

III.

Men når vi taler om forpliktende og dynamiske ideer, da vil vi straks være klar over at slike ideer har eksistert i menneskehetens historie lenge før en fransk publisist for 150 år siden laget ordet «ideologi». Hvis vi går til historien for å lete etter ideer av den art som vi her har prøvd å karakterisere, da vil vi finne det vi søker.

Vår tanke går straks til de store religioner. Når vi oppfatter begrepet ideologi slik som vi her har gjort, må det tydeligvis være et visst slektskap mellom ordene «ideologi» og «religion».

Den tyske forsker Rudolf Otto har ment å kunne påvise at respekten for noe «hellig» er det som karakteriserer alle religioner — fra de laveste til de høyeste. Dette er sikkert riktig, ikke desto mindre kan begrepet religion omfatte ytterst forskjellige ting. Det som mennesket søker i religionen, er på den ene side en *autoritet* å innrette livet etter, på den andre siden en *inspirasjon* til å tenke og dikte og handle; de to ordene kan noenlunde svare til det vi nettopp kalte det forpliktende og det dynamiske. Men disse to elementer er ikke like sterkt fremtredende i de forskjellige religioner, og fremfor alt er de blandet i meget ulike forhold.

I en rekke religioner, f. eks. de som misjonærene i dag støter på hos ville folk, er den etiske side meget svakt utviklet, forpliktelsene overfor gudene gjelder ofringer, ikke sinnelag; og fremfor alt trer i slike religioner det «dynamiske» sterkt tilbake; religionen baster og binder, den trykker mennesket til jorden, fyller det med angst for de lunefulle guddomsmakter, men inspirerer det ikke; i denne tilstand av slavefrykt og underkastelse blir tilværet statisk, det er ingen tanke på utvikling, historien har ikke noe mål, der skal i grunnen ikke skje noe. I mange primitive religioner spiller naturens død og gjenoppvåknen (høst og vår) en stor rolle, liksom det enkelte menneskes liv og død sees helt under en religiøs synsvinkel; men de guder som mennesket vender seg til, i jubel eller fortvilelse, stiller ikke opp

noe etisk mål hverken for den enkelte eller for menneskeslekten. I de orientalske storstater var samfunnet bygd på en religiøs grunntanke, f. eks. den tanke at fyrsten var gud eller gudens representant på jorden; det var en enkel tanke som alle kunne forstå, både høye og lave, og den skapte kulturer som var langt mer stabile enn de moderne kulturer, hvor de bærende ideer er av mer intellektuell art; men denne stabilitet hadde den svakhet at den sterkt nærmet seg til det livløse.

Av helt annen art var den greske religion. «De lykelige guder» på det sollyse Olympen synes ikke å ha stort til felles med Molok eller Baal. Men heller ikke i Hellas er religionen noen «ideologisk» makt i samfunnets liv; bortsett fra at den greske religion med sine myter ikke inneholdt noen tydelig etisk appell til enkeltmennesket, stilte den absolutt ikke opp noe mål for menneskeslekten. Gudene er ikke moralske forbilder, og de er heller ikke allmektige; og at Zeus skulle være historiens gud, at han skulle ha en moralsk plan for sitt verdensstyre, den tanke var ganske fremmed for den vanlige greker. Nærmest betraktet han historien som et kretsløp, idet alt gjentar seg i det uendelige; historien har ikke noe av den «dramatiske» reisning som er karakteristisk for det historiesyn vi møter hos profetene i Det gamle testamente.

I jødefolkets religion kommer nemlig noe nytt og originalt inn. Der er *en* gud: hans vesen er hellighet, hans lov er en moralsk lov. Bindende etiske absolutter gir norm for individets livsførsel, den enkelte står i et forpliktende forhold til folket og samfunnet; de ti bud gir direktiver om hvordan individ og folk skal innrette

seg for å få lov til å «leve lenge i landet». Det består et forbund, en *pakt* mellom folket og Gud; sterkere kan det «forpliktende» ikke fremheves. Like tydelig er det at denne religionen er «dynamisk»: synet er rettet fremad, individ og folk er satt inn i en historie med et guddommelig mål som alle er engasjert i. «Historien er det egentlige virkefelt for Guds herredømme.» (Bultmann.) I historien handler Gud, og han er den som skal seire til slutt. For første gang møter vi her det vi kan kalle en historiefilosofi, den tanke at historien har et mål og en mening.

Verdenshistorisk betydning får disse tankene i første rekke gjennom kristendommen. Her er det forpliktende så sterkt understreket som i det hele mulig; Gud krever herredømmet over hele mennesket, ikke bare over gjerningene, men også over viljen, «hjertet»; religion og moral er på en ny måte uløselig knyttet sammen; individet hører med til Guds folk; og viten forplikter til handling: «Vet dere dette, da er dere salige *så sant dere gjør det.*» Men ikke mindre fremtredende er det vi har kalt det dynamiske: mennesket har sin plass i Guds verdenskamp mot djevelen, og denne kamp skal ende med seier, historiens resultat er gudsrikets fullstendige triumf. Den som kjemper på Guds side, skal vite at han har historien med seg.

Når de første kristne stod overfor sine dommere eller overfor menneskemassene i amfiteatret, da var de visse på at deres herre allerede hadde beseiret alle makter og myndigheter, historiens resultat var uttrykt i apostelens ord — en sann seiershymne: «I Jesu navn skal hvert kne bøye seg, og hver tunge skal bekjenne at Jesus

Kristus er herre.» Hvert kne — også de romerske dommeres! Hver tunge — også deres som skrek: «Til løvene med de kristne!» Seieren var sikker, spørsmålet for den enkelte var bare om han ville være med i Kristi triumftog. Kristendommens egenart viste seg bl. a. i det at den ble den store *misjonsreligion*. Gud er alle menneskers far, og han vil samle alle mennesker i sitt rike: «Gå derfor ut og gjør alle folkeslag til disipler.» Med det historiesyn som lå latent i kristendommen, var det naturlig at de første kristne gikk modig løs på samfunnsoppgavene — etter hvert som de meldte seg.

Jesus hadde ikke etterlatt seg noe filosofisk system, og vi har sikkert grunn til å være glad for det, filosofiske teorier pleier — i likhet med de Ibsenske «sannheter» — å ha en kort levetid. Men hans venner gjemte på ord som, når de ble ærlig levd ut av mennesker, viste seg å ha en revolusjonerende kraft. De førte til at samfunnet fikk en ny basis i form av sunne hjem, og de ga hele livet en ny varme; de skapte skoler og hospitaler og bedret slavenes kår, liksom de kalte til live en ny omsorg for de fattige; og de førte til at det ble skapt en helt ny åndskultur — kirkekunst og salmediktning, talekunst og teologisk tenkning. Motstanderne kunne ikke unngå å se at det var noe nytt og farlig ved denne religion, sammenlignet med de andre religioner som forholdsvis fredelig levde side om side i det store verdensrike; den nye tro hadde en egen, altomspennende, revolusjonerende, «ideologisk» karakter: de kristne ville «sette verden på ende», som det allerede tidlig heter, de var statens og kulturens fiender, som filosofen Kelsos (i det 2. århundre) hevdet i sitt angrepsskrift. Og

skjønt de første kristne sikkert ikke handlet ut fra noen klart bevisst «ideologi», men nærmere skapte kultur «såsom i distraktion» (Erik Hjalmar Linder), måtte alle etter hvert bli klar over den nye tros samfunnsmessige sikte og betydning, den ville skape verdenshistoriens største omskifte. Klart kommer den kristne tros dynamikk fram i Augustins storslagne historiefilosofi, hvor profetreligionens syner tar form i tanken om Guds stat som historiens endemål.

Det kristendommen skapte, var først og fremst et *klimaskifte* i kultur og samfunnsliv. Når den evnet dette, var det fordi den hadde evne til å forvandle mennesker. Kristendommen revolusjonerte den antikke verden fordi den greidde å revolusjonere individers liv — fra jøden Paulus til romeren Augustin.

Her må vi for fullstendighetens skyld gjøre et tillegg. I sin trang til å drive misjon og i sin vilje til å omskape verden fikk kristendommen følge av en religion som grenet seg ut fra den — Islam. Denne tro kan sammenfattes i en kort formel med stor fengende og erobrende kraft: «Der er ingen annen gud enn Allah, og Muhamed er hans profet.» Denne enkle sats, sier en utmerket kjenner av Islam, «skrives på hærens banner, på hjemmenes dørstolper og på kalifens mynter, den er stridssang og vuggesang på samme tid, den uttales i lyse som i mørke stunder, den innprentes barnet og den hviskes i øret på den døende, og den ropes ved bønnetime ut fem ganger om dagen over hele den muhamedanske verden». Her har vi «en idé ladet med liden-

skap» — som gjør hver troende muhamedaner til en glødende misjonær og som forklarer Islams makeløse seierstog.

Det ble kristendommen og ikke Islam som skulle få herredømmet i Vesten. Etterat kristendommen hadde seiret i romerriket, og etterat Islams angrep på Europa var slått tilbake (år 732), stod kristendommen gjennom århundrer som Vesterlandenes «ideologi» — uten konkurranse. Og den evne til å skape et nytt klima som den hadde vist allerede ved sitt gjennombrudd, ga den stadig nye eksempler på der hvor den flyttet sine grenser fram. Et av de eldste skrifter som forteller om kristendommens innførelse i vårt land (Passio Olavi), taler nettopp om at det fant sted et stort *klimaskifte*; og uttrykket er berettiget, det er ikke for meget sagt at den kristne «ideologi» skapte vilkårene både for en norsk stat og en norsk kultur — i den mening vi nå tar disse ordene. Men det samme skrift glemmer ikke å peke på at dette skjedde fordi et enkelt menneske, misjonskongen Olav, gjennom den kristne tro var blitt «omskapt til et nytt menneske» slik at han «vandret i et nytt levnet».

IV.

De historiske kjensgjerninger som vi her har antydnet, er en forutsetning som vi må kjenne, hvis vi skal forstå hvordan og hvorfor de store ideologier i vår tid (kommunisme, fascisme, nasjonalsosialisme) kunne komme fram og vinne makt i det kristne Europa.

Det er ofte blitt sagt at de store ideologier er et slags primitive religioner; det henvises da gjerne til at de inneholder visse lavreligiøse trekk som kultus av «føreren» og av visse «hellige» steder. Men langt viktigere er det at de bærende ideer synes å være tatt fra kristendommen, overtatt med forandret fortegn. Ideologiene forplikter menneskene, krever deres hele og udelte lojalitet, og de er i høy grad dynamiske: historien har et mål, gjennom en revolusjon skal det skapes en ny verden hvor en rekke nasjonale eller sosiale fremtidsdrømmer er gått i oppfyllelse; når kommunisten eller nasjonalsosialisten setter alt inn for å realisere disse mål, kan han være viss på at han har historien med seg — historien arbeider for oss! Det har ikke her noen interesse å drøfte hva som er den umiddelbare kilde for disse tanker og undersøke hva f. eks. Hegel har betydd; det sikre er at hele denne historiefilosofi har sitt utspring i de religioner som er utgått fra Moses, det vil i virkeligheten si: i kristendommen. Hvis det er sant at kommunismen er en slags religion, da er den — som kristendommen — i utpreget grad en misjonsreligion.

Den ideologiske ild, som mer eller mindre syntes sluknet innen de kristnes rekke, flammet altså voldsomt opp igjen i de nye ideologier.

Vi må kort antyde hvordan det gikk til at ideologiene kom opp i Europa og snart vant makten over store deler av verden.

Gjennom århundrer hadde som nevnt kristendommen vært Vesterlandenes selvfølgelige, overalt anerkjente «idologi». Det vil si: den ga menneskene de en-

kle prinsipper av etisk art som, fordi de var forpliktende og dynamiske, maktet å gripe omformende inn på alle områder av livet. To ting bør her merkes: denne kristne «ideologi» skapte den vesterlandske kulturenhet, den som vi i dag bare har kummerlige rester igjen av; og den skapte ved sin lære om menneskeverdet den viktigste forutsetning for demokrati i Vesterlandene.

Men — helt siden slutten av middelalderen hadde kristendommens indre kraft på mange måter vært i tilbakegang. Kristenheten ble splittet i flere kirkesamfunn. Den åndelige enhet ble oppløst. Kulturen ble vidtgående sekularisert. Og de gamle, anerkjente moralske absolutter begynte å miste sin gyldighet. Slik var stillingen ved år 1800 — da Europa så seg stilt overfor nye, kolossale problemer. Disse problemer utgjorde til sammen prøven som ikke ble bestått eller — for å bruke Toynbees uttrykksmåte — utfordringen som ikke fant noe svar.

Det ene problem var det nasjonale. Den franske revolusjon og dernest nasjonalromantikken hadde vekket folkene som lenge hadde slumret under de gamle dynastiers landsfaderlige styre, og kalt til live en ny følelse, nasjonalfølelsen. Her oppe i Norge fikk de nye ideer et varsomt uttrykk i diktningen; med langt større kraft og voldsomhet gikk de nye strømninger gjennom de hardt kuede folkeslag ute i Europa. Og den nye lidenskap ikke bare oppflammet folkene til å kjempe for nasjonal selvstendighet, den ble snart tatt i tjeneste av imperialistisk maktbegjær. Enda alvorligere var det sosiale problem. Den industrielle revolusjon, som hadde begynt i Eng-

land omkring 1750, bredte seg ut over Europa og endret alle forhold, idet den overalt skapte store kapitaler og stor elendighet. Så begynte kampen for sosial rettferdighet. Til slutt meldte det seg et tredje problem, som i vår tid synes å skulle bli det største og alvorligste av alle: rasespørsmålet, som har sin forutsetning i den hvite manns århundrelange, samvittighetsløse utbytting av de fargede folk. Det er et sosialt og et nasjonalt problem på samme tid, og det er et problem av verdensformat som intet annet. — I diktningen kom det nasjonale snart til å spille stor rolle, og ikke lenge etter steg det sosiale problem for alvor inn i litteraturen; først senere begynte de fargede folks problemer å skape stor diktning — sml. fra de siste årene den betagende skildring av de sør-afrikanske negres liv i Alan Patons bok «Gråt, mitt elskede land».

Foreløpig var det sosiale problem det viktigste. Den nye fabrikkindustri hadde kastet store menneskemasser ut av de gamle, «patriarkalske» livsforhold, som i alle fall ga en viss sikkerhet, ut i de nye storbyers elendighet og fullstendige usikkerhet. Den industrielle revolusjon og dens følger danner fra en side sett et uhyre mørkt kapitel i menneskehetens historie; i ord som flammer av indignasjon har Marx og Engels brennmerket de besittende klassers kyniske egoisme. Det er ikke her grunn til å gå nærmere inn på de nye samfunnsklassers lange og seige kamp for å oppnå politisk rettigheter. Men en ting må understrekes: det viste seg her, som så ofte, at det som en gruppe mennesker først og fremst trenger i sin kamp for rettferdighet, er en fane og et samlingsmerke, en klart utformet ideologi.

Et spørsmål melder seg: ville det ikke ha vært naturlig at kristendommen, som ved utgangen av oldtiden hadde gjort så meget for å skape mer mildhet og varme i samfunnslivet, skulle ha gitt de nye klasser den «ideologi» de trengte, slik at deres rettferdskrav hadde fått sin motivering fra den kristne tanke om brorskap mellom alle mennesker: «Her er ikke jøde eller greker, træl eller fri...» Uten tvil ville dette ha vært naturlig; tanker i den retning ble for et par år siden uttalt f. eks. av den østerrikske sosialdemokrat Johan Böhm. Og i England gikk det virkelig slik at de nye rettferdskrav fant uttrykk i et program som var preget av kristen tankegang, i det engelske samfunn var nemlig kristendommen en slik makt at ingen kunne tenke seg å skape et politisk program uten å gå ut fra dens grunnprinsipper. Men på fastlandet gikk det annerledes. Kirke og kristendom greidde ikke å formulere noe samlende og fengende svar på problemene, og de nye klasser kom i det store og hele til å gå til kamp oppflammet av en ideologi som var bygd på tanken om klassekampen og utformet i klart materialistisk ånd.

Når det gikk slik, skyldtes det en utvikling innen den kristne verden som hadde pågått i lang tid; mange ting hadde arbeidet sammen for å bryte den kristne tros makt over sinnene og den kristne tradisjons makt i samfunnet. Enkelte trekk har vi allerede nevnt; men først og fremst må vi nevne de kristnes egen svikt. Det manglet en klar og kompromissløs kristen tenkning, men det manglet først og fremst en klar og kompromissløs kristen livsførsel, med hel villighet til å realisere Kristi bud om hvordan mennesker skal leve sammen her på jorden.

Når Marx og Engels blåste til kamp, var det mot urett som det kristne samfunn hadde tolerert; når Marx' tilhengere hevdet at det økonomiske er den avgjørende faktor i historien, satte de i grunnen bare i system den grovt materialistiske tankegang som dominerte i den kristne, borgerlige verden; og når Marx' elever i det 20. århundre har gjort makt til rett i sin politiske praksis, har de dermed bare kopiert den amoralske og hemningsløse maktfilosofi som lenge hadde preget forholdet mellom Vestens kristne stater. Når en materialistisk teori kunne vinne slik fremgang, i form av kommunisme, var det fordi den oppstod i en verden hvor en materialistisk praksis hersket i form av kapitalisme. Hverken klassekamp eller materialisme eller maktpolitikk var ting som Karl Marx behøvde å oppfinne.

Det 19. århundre er preget av en dyp indre motsigelse. På den ene side fortsettes med kraft det arbeid for å skape større rettferdighet og større varme i samfunnslivet som er den human-kristne tradisjons uvisnelige heder, på den annen side svekkes denne tradisjon av materialistiske krefter som stadig vinner terreng, blant kristne og ikke-kristne, og forbereder den kommende klimaforverring.

Det er i denne sammenheng interessant å legge merke til hvordan det i det 19. århundres siste halvdel foregår en voldsom kamp om utnyttelsen av vitenskapens resultater; og her er det lett å se at materialistiske strømninger går av med seiren, materialismen som tro og som livsform utnytter vitenskapens resultater for sine formål: i Tyskland hadde en bok som Ludwig Büchners «Kraft und Stoff» før århundreskiftet nådd

20 opplag, Ernst Haeckels «Die Welträtsel» ble spredd i alle samfunnslag i millioner av eksemplarer. Darwins naturvitenskapelige teorier og hypoteser ble utnyttet til å bygge opp en materialistisk-biologisk kvasifilosofi, som ble gjort begripelig for folk flest gjennom slagord som «struggle for life» og «survival of the fittest». Et av sine brutaleste uttrykk fant denne vulgærmaterialisme i den tyske militærfilosofi, slik som den fremtrådte i general von Bernhardis bok «Deutschland und der nächste Krieg», som kom ut et par år før den første verdenskrig.

Når vi i dag ser tilbake, etterat vi har fått erfare hva denne tenkning resulterte i, da må vi vel minnes og sanne et dypsindig ord: «Et folks tenkning ligger i ruiner før landet ligger i ruiner.»

Den almene brutalisering av tankegangen er en av forutsetningene for at de store, nye folkeklasser ble vunnet for en ideologi som bygde på tanken om den hensynsløse klassekamp: slå først og slå hardt!

Det er ikke her grunn til å gå inn på de store ideologiers seirer og konflikter, som utgjør en vesentlig del av vår egen tids historie. Men det bør understrekes at de, med alle sine forskjelligheter, har viktige trekk felles. Alle har de visst å utnytte misnøyen, dels den sosiale misnøye, dels den nasjonale utilfredshet, dels de fargede rasers bitterhet mot den hvite mann. De har alle i prinsipp vært kristendomsfiendske, bl. a. allerede av den grunn at de gjør krav på å være «totalitære», dvs. besitte menneskets hele og udelte lojalitet; når det totalitære styre hadde så vanskelig for å nå sine mål i Italia,

var det vel ikke minst fordi kirken her hadde et så fast grep på menneskene og et så dypt rotfestet krav på deres lojalitet. De nye ideologier fornektet samstemmig en selvstendig moral med absolutte krav; marxismens teoretikere har avvist enhver tanke om en moral som skulle stå suverent overfor klassens interesser, for Hitler og Mussolini var «myten» berettiget helt bortsett fra om den var sann eller ikke, og i praksis var løgnen det flittigst anvendte av alle propagandamidler. Endelig var alle de nye ideologier materialistiske — i den betydning at de vurderte makten høyt og mennesket lavt, sml. konsentrasjonsleirer, gasskamre, folkemord.

De totalitære ideologier har skapt den uhyggeligste klimaforverring som vi kjenner til i Europa i historisk tid. De har degradert mennesket og krenket dets verdighet, fornektet de moralske absolutter, brutalisert klassekampen og skapt den totalitære krig.

Men når vi taler om deres «materialisme», da er det rett å ta en reservasjon — som særlig gjelder marxismen. Skjønt den etter sitt grunnpreg måtte fornekte all filosofisk idealisme, idet den ikke anerkjenner noen selvstendig åndsverden, har den greidd å kalle til live en imponerende praktisk idealisme i form av vilje til å ofre for en idé. Ja, her kan noe langt mer sies. Tross sin materialistiske teori har de store ideologier gjennom sin veldige historiske innsats i de siste årtier levert det uimotsigelige bevis for de åndelige krefters enorme betydning i historien. Kirke og kristendom, som skulle ha vært de nærmeste til det, har så visst ikke alltid evnet å føre beviset for at åndsmakt er historiens sterkeste faktor, dertil har de kristne selv i altfor høy grad vært

preget av praktisk materialisme i sin ferd. Men de store ideologier, som med sine myter og utopier har revet menneskene med seg og fått dem til å marsjere, ofte mot den visse død, de har på fullgyldig måte motbevist den materialistiske historieoppfatning.

V.

Vår generasjon har sett ideologiene i arbeid, vi har sett dem skape folkemord og totalitær krig. Vi ønsker fremfor alt å unngå en gjentakelse. Det er ikke å undres at mange synes vi helst burde la selve det belastede ord «ideologi» forsvinne. At ordet er karakteristisk for vår tid, kan vi lett bli enige om, i historien vil de totalitære ideologier stå som det mest særegne for tiden etter 1914. Men dermed får det, mener mange, være nok. Å kreve at demokratiet skal ha en «ideologi», det er ikke bare støtende, det er selvmotsigende, som å tale om en trekantet sirkel.

En mann som nylig talte i amerikansk radio, uttrykte sikkert det som mange tenker og føler da han sa omtrent følgende: Hvor må vi være lykkelige over at vi her i Amerika er så langt borte fra alle ideologier at vi kan slippe å «leve ideologisk»!

Men denne tankegang beror på blindhet og selvbedrag. Den henger sammen — dels med en falsk menneskeoppfatning, dels med manglende klarhet over vår tids situasjon.

Ideologi er «engasjert tenkning», sier en moderne sosiolog (Geiger), dvs. en tenkning som ikke er «fri», men har sine bestemte forutsetninger. Nå er det en kjent sak at all eldre psykologi, helt siden den tid da de greske filosofer begynte å spekulere over sjelens problemer, mente at mennesket først og fremst er et fornuftsvesen (*homo sapiens*), det er fornuften (*ratio*) som har ledelsen i oss; og denne tankegang vil vi meget nødig oppgi, for den smigrer vår forfengelighet: vi liker å tro at fornuften står for styret, at vår tanke er «fri» og altså kan prestere forutsetningsløs erkjennelse. Vi vet nå at det i denne tankegang ligger atskillig av selvbedrag; det «rasjonale» er bare en del av vårt vesen, liksom det bare er en del av isberget som raker opp over havflaten, vår personlighet inneholder faktorer av ganske annen art, følelser og dunkle drifter, vår «tenkning» er for en stor del nettopp en «overbygning» over det som vi ønsker og vil. «Frihet» er altså ikke det å være uengasjert, for det kan vår tenkning ikke være, frihet er å være engasjert i det vi har valgt selv, det som vår personlighet har anerkjent som det høyeste og besluttet å bøye seg for og gjøre til ledende prinsipp. Annen form for frihet er ikke tenkelig under våre menneskelige kår. Det vi kan gjøre, og det vi bør gjøre, er altså å *velge* det som skal være bestemmende og forpliktende for vårt liv, velge vår «ideologi».

I sin berømte bok «Ideologie und Utopie» sier sosiologen Karl Mannheim: I sannhet determinert er det menneske som lever i uvitenhet om de faktorer som bestemmer det og som derfor lar sin handling avgjøre av faktorer som det selv ikke kjenner til; frihet er det

at vi, i klar bevissthet om at vi er «ideologisk» bestemt, gjør opp med oss selv at denne eller hin verdi skal forplikte vårt liv. — Når vi på denne måten har valgt vårt eget ideologiske standpunkt, vil vi samtidig få et større ideologisk klarsyn, større evne til å gjennomskue de «ideologier» som andre lar seg lede og bestemme av. Den utrolige blindhet som mange mennesker viser når det gjelder å bedømme fenomener i samtiden, beror ofte på at de aldri selv har gjort et greitt «ideologisk» valg, men foretrekker å leve i uklarhet med seg selv.

Enda viktigere er imidlertid en annen side av saken. Det har liten praktisk interesse å diskutere hvor vidt en «ideologi» til alle tider er nødvendig for et folk, det sikre er at en ideologi *i dag* betegner en uomgjengelig nødvendighet. Her kan det være nok å minne om tre faktorer som er bestemmende for vår tid: massen, farten og de nye propagandamidler, den nye «sosiale teknikk». Så lenge disse tre faktorer bestemmer samfunnets liv, lever vi i «ideologienes tidsalder» enten vi liker det eller ei. Og vi får innrette oss etter den tid vi lever i, møte dens krav, finne svar på dens utfordring — eller gå til grunne som urtidens kjempeøgler.

De store masser setter i dag sitt preg på hele det sosiale og politiske liv. De er et produkt av industrialiseringen, altså av økonomiske faktorer, men i like høy grad av åndelige og kulturelle. Fenomenet «masse» henger sammen med den omfattende «avpersonalisering» som har foregått i vår tid; og denne henger igjen nøye sammen med de senere tiders sekularisering, verdsliggjørelsen av hele livet: da menneskene mistet den religiøse tro, mistet de samtidig en kraft som i

særlig grad evner å gi hjelp til å utfolde og utdype personligheten endog på tross av ugunstige ytre forhold. Og det var noe mer som ble borte, det var det overleverte etiske fellesgrunnlag, de godtatte etiske normer. Så ble menneskene rotløse og hjemløse. Den sveitsiske filosof Max Picard utga like etter krigen en bok, «Hitler in uns selbst», som gir en uhyggelig skildring av diktaturstatenes masse menneske: et vesen som lever i nået, som har mistet taket i alt som heter tradisjon, som ikke eier noe moralsk holdepunkt og som derfor blir et vergeløst offer for en samvittighetsløs propaganda; skildringen kan langt på vei ha sin gyldighet også for andre nasjoner enn den Max Picard tenker på. Til fenomenet masse kommer fenomenet fart, som er en følge av de store tekniske fremskritt; det er klart at denne faktor i høy grad vanskeliggjør den personlige vekst og dermed fremmer avpersonaliseringen. Og så kommer endelig hertil de tekniske propagandamidler, radio, høyttaler, som kan utsette mennesket for en åndelig vold, en bearbeidelse som tidligere tider ikke kjente maken til. Hvis den verden som domineres av disse tre faktorer, ikke skal ende i det villeste kaos, kreves det et trafikkreglement med klare prinsipper, et system av trafikklys som ikke er til å ta feil av.

Slik som samfunnet er i dag, kan det ikke ledes uten en ideologi som er anerkjent av alle og som forplikter alle. De uforpliktende synspunkter kommer til kort, den klassiske liberalismes tid er forbi. William Penn har en gang sagt: «Enten velger menneskene å bli styrt av Gud, eller de dømmer seg selv til å bli behersket av tyranner.» Tanken kunne også uttrykkes slik: enten

må vi i dag frivillig bøye oss for absolutte normer av etisk art — en moralsk ideologi, eller vi vil snart komme i den situasjon at vi motstrebende må bøye oss under «absolutte» politiske dogmer og maktspråk — en politisk, totalitær ideologi. Hvis ikke demokratene kan løse den oppgave å utforme klare og forpliktende ideer som kan gi både de store masser og deres ledere den moralske basis for demokratisk livsførsel, da vil vårt demokrati styrte sammen under angrepene fra de totalitære systemer.

Så sant vi mener at vårt demokrati med alle sine feil er bærer av fundamentale, umistelige verdier, vil vi måtte si: Ingen kan i dag gjøre menneskeheten en større tjeneste enn den, å gi demokratiet en bærekraftig ideologi. Det er denne historiske oppgave dr. Frank Buchman gjennom Moralsk Opprustning (MRA) har arbeidet for å løse — med større klarhet og kraft enn noen annen i vår tid. Moralsk Opprustning vil si fornyelsen av de kristne grunnprinsipper som ligger til grunn for hele vår kultur — og som gjennom århundrer har utgjort Vesterlandenes «ideologi».

Hvor ligger, kort uttrykt, *forskjellen* mellom den demokratiske ideologi tiden trenger, og de utilfredsstillende, totalitære tankesystemer? Vi har allerede berørt det. De store materialistiske ideologier har krevd ubetinget underkastelse under en rekke postulat av politisk natur, f. eks. kravet om at en bestemt rase eller en bestemt klasse skal ha retten fremfor alle andre. Godta slike «absolutter» av politisk natur kan mennesket bare dersom det vil gå med på å fraskrive seg

sin moralske selvbestemmelsesrett. Demokratiets «ideologi» må prinsipielt innskrenke seg til krav av *moralsk* natur, altså krav som er av den art at å bøye seg for dem vil si å bøye seg for den moralske lov i vårt eget indre.

Grunnforutsetningen for demokratiet er nemlig av moralsk art. Demokratiet beror ikke i første rekke på teknisk-politiske regler og bestemmelser, men på moralske kvaliteter: ærlighet, saklighet, vilje til samarbeid, villighet til å ta ansvar, dele med andre, se bort fra øyeblikkelig fordel, i det hele tatt handle annerledes enn egoismen tilsier meg.

De moralske absolutter står stadig i strid med den menneskelige egoisme. Å bøye seg for moralske absolutter vil si å erklære seg villig til den *forvandling* av min natur som den moralske lov dikterer.

VI.

Her er vi ved det avgjørende punkt.

En «ideologi» er noe dynamisk. Den forlanger at mennesker ikke bare passivt skal underkaste seg, de skal aktivt handle med. Den kan ikke nøye seg med noe statisk; en ideologi vil forandre samfunnet, omskape verden. Men det forutsetter at ideologien påvirker og forandrer de enkelte mennesker, deres tro, deres tenkning og handling.

Til å nå dette mål kjenner de materialistiske ideologier bare en vei. De vurderer individet lavt, regner i det hele tatt ikke med frie individers frivillige tilslutning; når de vil påvirke opinionen og forandre mentaliteten, må det skje ved en eller annen slags tvang, enten de nå bruker fengsel og tortur, trusler («Skutt blir den som...») eller nøyer seg med en vel beregnet propaganda. Men alt dette er metoder som demokratiet ikke har anledning til å benytte seg av. Demokratiet har nemlig et helt annet menneskesyn, et syn som historisk har sin rot i den oppfatning at mennesket er skapt i Guds bilde og derfor eier en adel og en verdighet som ikke under noen omstendighet må krenkes. Med dette er det satt en bestemt grense for statens makt over individet. Demokratiet er avskåret fra å bruke vold og tvang, borgeren i den demokratiske stat må ta sin bestemmelse i frihet. Men like sikkert er det at fordi demokratiet bygger på absolutte moralske normer, må det gang på gang stille mennesket overfor krav som er av den radikale art at de krever en *forvandling*. Når menneskets selviske natur står overfor det absolutte moralske krav, kan svaret bare være forandring og forvandling.

Da Herbert Morrison for et par år siden hadde vært i den tyske vestsone, siterte en tysk avis en bemerkelsesverdig uttalelse av den engelske statsmann. Han fremholdt at vi i denne nye tidsalder må tenke alvorlig over problemet den menneskelige natur. «Det har vært sosialistenes hellige mål at menneskene skal bli herrer over de materielle ting og ikke være slaver under dem. Men nå må det være vårt felles mål å gjøre

mennesket til herre over de gamle instinkter, selvisheten og begjæret». Det er ikke nok å forandre systemene, selve den menneskelige natur må forandres.

Alle vil være enige om at det er en avgrunn mellom den verden vi mennesker i dag lever i, med ufred og ufrihet, mistillit, angst og elendighet, og den verden med fred og frihet, tillit og trygghet som alle mennesker lengter etter. Men vi skulle også kunne bli enige om at over denne avgrunn fører bare en bro, nemlig en dyptgående forvandling, økonomisk, sosialt, nasjonalt og internasjonalt — og hvordan skal dette være mulig uten en personlig forvandling? Det tør da også være et historisk faktum at de største forandringer i folkenes liv har berodd på at det skjedde en radikal forandring i enkeltmenneskers liv; de tanker som har endret historiens løp, har først vunnet og forvandlet individer. Det som skjedde i vårt eget folks liv for snart tusen år siden, er et eksempel blant mange.

Det beror derfor på nøktern vurdering og historisk erfaring når forvandling av den menneskelige natur er satt som selve grunntanken i den ideologi som dr. Frank Buchman gjennom Moralsk Opprustning i de senere år har utarbeidet, i teori og praksis, som svaret på tidens krise. Når en leser de taler som dr. Buchman har holdt i den siste menneskealder — samlet i «Remaking the world» (norsk «Bygg verden ny», 1948) — vil det slå en at alt her sikter mot å utforme en fullgyldig ideologi, men samtidig står hele veien den tanke i forgrunnen at grunnlaget må være forvandling av selve menneskets natur. «Inntil vi lærer å løse menneskenaturens problemer drastisk og gjennomgripende og i en

landsomfattende målestokk, må landene fortsette på sin skjebnesvangre vei mot vold og ødeleggelse.»

Forskjellen mellom Moralsk Opprustnings program for verden i dag og andre planer og projekter kunne uttrykkes på følgende måte. De totalitære ideologier tror ikke på muligheten av at mennesket kan forandres innenfra, på åndelig vei; derfor utnytter de menneskets hat og begjær, mobiliserer dets frykt og selvishet og mindreverdskomplekser for sine formål; det er ikke nødvendig å peke på de resultater som denne prosess har ført til. De mange ideologisk blinde demokrater avskyr saktens diktaturets tvangsmetoder, men de mangler et klart alternativ; følgen blir ofte at de klynger seg til et optimistisk håp om at verden skal bedre seg *uten* noen forandring hos individene. Moralsk Opprustning regner med den menneskelige natur slik den er, og mener at en forvandling er uomgjengelig nødvendig — og samtidig mulig; mennesket *kan* bryte determinismens jernring dersom det er villig til å gå inn under ubetingede moralske normer og ta alle konsekvenser av det.

Det er en kjensgjerning at gjennom MRA har utallige av vår tids mennesker kommet til å stilles overfor de enkle sannheter som allerede for snart et par tusen år siden skapte forvandling i mennesker og samfunnsforhold — og disse sannheter viser seg fremdeles å ha den samme kraft. Mange kunne si det slik: vi møtte i vår tids språk de enkle tanker som vi egentlig alltid har visst burde forplikte vårt liv — og vi møtte dem i form av mennesker i hvis liv en dyptgående forvandling var tydelig. Vi innså at overfor det absolutte gjelder det å

forpliktet seg — konkret og betingelsesløst. Og på den vei vinnes en erfaring som er gammel, men stadig lar seg gjøre på nytt: fordi de moralske normer — absolutt ærlighet, renhet, uselviskhets, kjærlighet — er uttrykk for en høyere, hellig vilje, er de noe mer enn normer og mer enn moral; å gi seg inn under dem vil si å tre inn i et kraftfelt hvor Gud selv kan forandre mennesker og forhold.

Bare på grunnlag av konkret erfaring tør vi tale om at verden kan forandres. Erfaringene er stadig blitt flere. Jeg har truffet franskmenn hvis hele familie var blitt utryddet av tyskerne og som i dag er med i arbeidet for å reise et nytt Tyskland; menn og kvinner fra de fargede raser — som i dag arbeider sammen med representanter for de folk som de hele sitt liv har forbannet; kommunister som gjennom årtier har levd i hatefull klassekamp — og som i dag har satt sin kraft inn for et nytt mål, som har sett en vei hvor de sammen med gamle motstandere kan skape et nytt samfunn.

Ut fra slike erfaringer blir hele Moralsk Opprustnings enkle ideologi forståelig, tankene om menneskeverd, samarbeid, brorskap, det klasseløse samfunn.

Om den menneskelige natur har vi i de siste årtier lært atskillig nytt, tildels ting som tidligere slekter ikke vågde eller ikke ønsket å se på grunn av snobberi eller snerperi. Vi vet i dag at det økonomiske er en faktor av stor betydning, og vi er klar over at det seksuelle spiller en større rolle i menneskenes liv enn de fleste tidligere var villige til å innrømme. Denne erkjennelse har gitt oss et menneskebilde som er mer driftbetonet og mer dystert enn de gamle forestillinger om *homo*

sapiens: det er en vanskelig sak å gjøre demokrater av oss mennesker, det er ikke ubetinget «naturlig» for oss å samarbeide og hjelpes og tenke på de andres beste. Disse kjensgjerninger må vi godta. Men de gir ikke i og for seg noen løsning, for et materialistisk menneskesyn kjenner ikke til de krefter som bringer svar på problemene. Svaret ligger i at vi praktisk opplever den forvandling som er mulig ved at mennesket — og menneskene, menneskeheten — mottar Guds hjelp til den fornyelse som er tidens behov og samtidig det dypeste behov i hvert menneske.

VII.

Noen uker før Tsjekkoslovakia gikk til grunne, var et par ledende industrimenn fra Praha i Paris for å gi sine bankforbindelser beretning om tilstanden hjemme. Det var et meget optimistisk syn de ga uttrykk for: hjulene var i sving, den økonomiske utvikling var tilfredsstillende, og ikke mindre tilfredsstillende var forholdet mellom arbeider og arbeidsgiver. Kort tid etter satt disse menn i russisk fengsel, og deres land var trukket inn bak jernteppet. De hadde resonnert ut fra en svunnen tids forestillinger, de hadde ikke fått øynene opp for at vi lever i en ny tid, i en enestående historisk situasjon.

Hvori består det nye og enestående? Mange vil med en gang tenke på den omstendighet at menneskeheten

for første gang har midler i hende til å utslette seg selv, gjøre ende på all sivilisasjon og alt liv på jorden. Og det er saktens en ny situasjon. Men det nye er ikke i første rekke en ny slags bombe, det nye er de ideer som behersker de menn som har bombene i sine hender. Det nye er ideologiene. Men her må vi nærmere presisere. Den mektige ideologi som i dag truer verden, som har rykket seirende inn i en rekke land i Europa, som har erobret store deler av Asia, som kjemper om makten over de fargede folk og som fører sin vedvarende krig i hvert eneste land i verden, den er en *materialistisk* ideologi.

I dette ligger noe nytt og enestående.

Materialismen — her tatt i ordets videste betydning — har gjennom alle tider vært en viktig faktor i menneskehetens liv. Den har hatt mange forskjellige former, den har vist seg som personlig eller nasjonal grådighet eller den har opptrådt som slapp nytelsessyke, flukt fra plikter og oppgaver; de gamle epikurere yndet å leve privat, uengasjert, og deres valgspråk var: «Den lever vel, som lever skjult.» At materialismen skulle opptre i «ideologisk» form, med en plan og en lidenskap, var det visst ingen som ventet. Men det uventede er skjedd. Det som hendte omkring år 1800, var at kirke og kristendom sviktet overfor tidens oppgaver. Og de kristnes svikt ga materialismen dens store sjanse. Som svar på den slappe borgerlige materialisme fremstod den marxistiske materialisme som en militant ideologi. Karl Marx hadde i sin ungdom tatt doktorgraden på en avhandling om den greske filosof Epikur, og det var ikke noe tilfeldig valg, Epikur var

som filosof materialist liksom Marx selv, men for en avstand mellom Epikurs milde og bleke nytelselære og Marx' brutale kampfilosofi! Siden Fr. A. Lange i 1860-årene ga ut sin store bok om «materialismens historie», er det skrevet et helt nytt kapittel med et innhold som ingen den tid kunne ha forestilling om. For første gang i historien steg materialismen fram med en forpliktende og dynamisk kraft som før bare religionene hadde eid, og fremfor alt: med en historiefilosofi, med en fast tro på at den historiske utvikling fører fram til seier! Den tro er fremdeles marxismens sterkeste våpen; en slik tro er i propagandaen, i kampen om menneskenes sjel, mer verdt enn de mest fornuftige argumenter og de mest strålende løfter om materielle fordeler. Propagandaen fra demokratisk side har gjerne både argumentene og løftene i orden, og likevel kan ordene virke underlig maktesløse. Propagandaen fra de totalitære stater forekommer oss tidt både fornuftstridig og upsykologisk, men den eier den forferdelige makt som ligger i troen på den endelige seier.

Utallige mennesker spør i dag om det gis noe svar på kommunismens utfordring. Ett er sikkert: der gis ikke noe billig svar. Det vil kreves noe langt mer enn antikommunisme. Det ligger ikke noen virkelig løsning i det at materialistiske krefter fra «høyre» av frykt organiserer seg mot de materialistiske krefter fra «venstre». Kommunismen er en idé som erobrer riker og verdensdeler idet den overvinner sin motstander innenfra ved å maktstjele hans ledere, avvæpne hans armeer, skape uhyggelig forvirring og ideologisk uklar-

het i den offentlige opinion. Det er sant at den finner en utmerket grobunn hvor der hersker økonomisk elendighet og sosialt misnøye; men de som tror at en høy levestandard i og for seg er et pålitelig vern mot dens fremmarsj, de vil bli bittert skuffet. U. S. A. greidde ikke å redde China ved sine millioner og milliarder, heller ikke finnes der noe økonomisk eller politisk svar på problemet dr. Fuchs. Den kommunistiske materialisme — liksom enhver tenkelig form av materialisme — kan bare overvinnes av mennesker som har overvunnet materialismen i sitt eget liv. Bare en høyere livsform kan møte kommunismens utfordring. Den kommunistiske idé kan bare overvinnes av en større idé, *en overlegen ideologi*. Bare en slik ideologi kan beiseire den snikende frykt som maktstjeler menneskene i dag, og gi oss troen på fremtiden tilbake — den som vi trenger nesten mer enn noe annet.

VIII.

En overlegen ideologi — det skulle nå være temmelig klart av hvilken art den må være. Det må være en ideologi som er realistisk angående menneskets moralske vesen, både i dybden og i høyden; som er grunnlagt på absolutte moralske normer og som bevirker en forvandling av menneskets natur; som har kraft til å drive de mennesker som har opplevd den personlige forvandling, til å kjempe for å forvandle det sosiale og økonomiske liv, forholdene i folket og forholdet mel-

lom folkene — skape enhet i verden. Da jeg første gang stod overfor Moralsk Opprustnings idé, var det med en gang klart for meg: Dette er det største jeg har møtt. Dette er sjansen for min generasjon. Dette er muligheten for en renessanse. Og mer og mer er det blitt min overbevisning at Moralsk Opprustning er den idé hvis tid er kommet.

Intet sted viser vel dette seg mer tydelig enn i Tyskland.

Det åndelige *vacuum* som i dag er karakteristisk for så mange land, fremtrer uhyggelig klart i etterkrigstidens Tyskland. Gang på gang har dette folket gitt seg motstandsløst hen til ideer av forskjellig slag; noen fast demokratisk tradisjon har det aldri hatt, konfesjonelt har det vært splittet og gjennom generasjoner har det formelig vært bombardert med materialistisk makttenkning — fra universiteter og fra kaserne. Fra det bismarcksk-wilhelmske styre tumlet Tyskland over i Weimar-republikken, og bøyde seg få år etter inn under det nasjonal-sosialistiske regimente. Så kom den annen verdenskrig. Med denne fortid bak seg ligger Tyskland i åndelig kaos, med en ungdom som dels er apatisk, dels skeptisk, tilsynelatende ferdig med alt og ferdig til alt. Her er et tomrom som virker lik et dragsug, som formelig skriker etter å fylles. Og det finnes makter i dag som står ferdige til å fylle det tyske tomrom.

Overfor disse problemer vil økonomiske, politiske eller militære tiltak vise seg utilstrekkelige. Noen mener at Tyskland bør holdes i en permanent svakhetstilstand; men det vil medføre en stadig risiko for at en

sterkere nabo oppsluker landet — og blir herre over Mellom-Europa. Andre mener det er nødvendig å la Tyskland bli så sterkt at det kan stå på egne ben og forsvare seg selv; men vi har skremmende erfaringer om et sterkt Tyskland behersket av vanvittige ideer. Et Tyskland vi kan stole på — det er den eneste løsning. Men da må folket først tilegne seg en sunn demokratisk ideologi.

Ut fra en slik tankegang var det at en rekke av Tysklands ledende menn, som ministerpresident Karl Arnold i Nordrhein-Westfalen, kom til å se Moralsk Opprustning som svaret — for Tyskland og for Europa. Sammen med en rekke av sine ministre inviterte han MRA til landet.

Ruhr, med sin enorme produksjon, har lenge vært det industrielle sentrum i Tyskland. Og industrisentrene har alle dager vært brennpunkter i den sosiale kamp og dermed i ideenes kamp. Industrien kan bli demokratiets vugge eller demokratiets grav, er det blitt sagt. Derfor har kampen i Ruhr verdenshistorisk betydning. Vil Ruhr frembringe et sunt demokrati — eller åpne veien for diktaturet?

Ikke langt fra de steder hvor Marx' klassekampteori fant sin første utformning, har den møtt en idé som er mer revolusjonær fordi den ikke bare vil forandre forholdene, men menneskene, og fordi den ikke bare sikter på en klasse, men omfatter alle. Marx' elever har møtt en høyere idé — og mange av dem er begynt å kjempe for den.

På verdenskonferansen for Moralsk Opprustning i Caux sommeren 1949 kunne en rekke tyske marxister

og kommunistiske partifunksjonærer fortelle om den radikale forvandling som møtet med MRA hadde medført i deres liv og deres tenkning. En av de tanker som sterkt ble fremholdt, var følgende: Maktteorien, klassekamptanken er foreldet; selve vår tids tekniske utvikling har gjort den avlegs, ubrukelig. Under den nåværende verdenssituasjon må nemlig klassekampen bli en kamp mellom øst og vest, og kampen mellom øst og vest vil i atombombens tid bety utslettelse av sivilisasjonen på vår klode. Men da må det tydeligvis være noe galt ved selve klassekamplæren! Vi trenger noe ganske annet, vi trenger en forenende ideologi som med sine absolutte krav til *alle* skaper forvandling på *begge* sider av den sosiale kamplinje. Og gjennom MRA går det en vei til «et samfunn etter Guds plan» — og til en verden som har enhet. Men for å kunne arbeide for en forvandlet verden kreves forvandling av vårt personlige liv — likegyldig hvilken klasse eller hvilket parti vi tilhører.

En kommunistisk partisekretær, Willy Benedens, som har vært leder for trening og propaganda i Moers, har gitt en skildring av hva han fant i Caux. Han hadde på sitt hjemsted bittært bekjempet dem av hans partifeller som hadde gått inn for den nye idé; det som hadde forbauset ham, var at disse menn besvarte hans angrep med en hjertelig omsorg som var større enn hans hat. «Det ga meg atskillig å tenke på. Da jeg så kom til Caux, fant jeg der det som jeg i mange år hadde lengtet etter — det klasseløse samfunn. Jeg fant en ideologi som leder til sosial rettferdighet og som tilfredsstiller det menneskelige hjertes behov. Det er en

idé som kan løse de sosiale problemer og kan skape forsoning mellom øst og vest. For MRA er ikke *mot* noe, men *for* noe — *for* forvandling — av alle mennesker, over hele verden». Og Benedens fortalte hvordan MRA hadde ført ham til en dyptgående forvandling i forholdet til mennesker — til familien, til kameratene i gruvene. «Jeg talte store ord om fred, men jeg kunne ikke komme ut av det med mine nærmeste... *Forvandling* er det grunnlag hvor mennesker av alle nasjoner kan finne veien til hverandre.»

Da de tyske kommunister kom hjem fra Caux og tok opp kampen for sin nye overbevisning, ble det fra partiets hovedkvarter utstedt strenge advarsler og forbud. Det hjalp ikke, den nye idé vant stadig flere. Snart begynte utvisningene: en rekke kommunister som hadde vært ledende i fagforenings- og partiarbeid, ble etter hvert utstøtt av partiet, det ble to ganger foretatt reorganisering på grunn av «ideologisk utglidning», og det ble forbudt partimedlemmer å ha noe som helst med Moralsk Opprustnings «agenter» å gjøre. Forbudet har interesse som tegn på at den mektige ideologi i dette tilfelle har fraveket prinsippet «infiltrasjon» — fordi den har møtt en sterkere idé.

«Marxister er i en krisetid i ferd med å finne en ny måte å tenke på. Klassekampen holder på å bli foreldet. Arbeidsgivere og arbeidere begynner å sette ut i livet det positive alternativ til klassekampen». Slik begynte dr. Frank Buchman den tale han nylig holdt i Ruhr, ved et stort møte i Gelsenkirchen, innbudt av ministerpresident Karl Arnold. Det *var* noe nytt som ble demonstrert: sammen med dr. Buchman stod tyske ex-

kommunister på plattformen og talte over radio til mennesker i øst og vest, og sammen med dem stod deres gamle motstandere, industriledere fra de store kull- og stålkompanier, som hadde opplevd den samme forvandling gjennom møtet med MRA. Men det gjaldt noe meget mer enn Tyskland, talen var om «Østens og Vestens bestemmelse». Den radikale forvandling av mennesker, fra høyre og venstre, fra øst og vest, «representerer det eneste håp om å finne en enhet som omfatter alle. Når dette blir gjennomført, er det da noen motsetning mellom øst og vest?» Ved en forvandling som omfatter alle, kan der skapes en enhet som omfatter alle.

Forvandling for alle — det er utfordringen, like sjokkerende for den dogmatiske marxist og for den selvtillfredse demokrat. Den dyptgående forvandling er *prisen for enhet*. «Alle er enige om at enhet er vårt eneste håp. Det er Frankrikes og Tysklands bestemmelse i dag. Det er Østens og Vestens bestemmelse. Det annet alternativ er splittelse og død. Moralsk Opprustning byr verden den siste sjanse for alle nasjoner til å forvandles og reddes, til å forenes og leve».

IX.

Den franske utenriksminister Robert Schuman sendte sist sommer en hilsen til verdenskonferansen for Moralsk Opprustning i Caux. Han uttalte her at det nå er viktig å gi Europas folk et ideologisk livsinnhold, og han fremhevet at det er nødvendig å «nå millionene»;

det trenges en dyptgående forvandling av selve livsformen gjennom en stor åndelig fornyelse.

Fornyse — det vil si renessanse.

Den optimistiske slekt fra årene før 1914 står i dag ribbet for alle sine kjæreste drømmer. Den generasjon som kom etter, har ikke engang hatt synderlig av illusjoner å miste. Verdens folk synes å stå ved randen av en avgrunn, uten håp og uten perspektiver, som om vi — for å bruke et ord som Ibsen i et pessimistisk øyeblikk anvendte om Norge — bare har en termin å regne med. Men uten håp og uten perspektiver kan menneskene i lengden ikke leve, i alle fall ikke arbeide. Og hvorfra skal vi hente noe håp?

Troen på det automatiske fremskritt i historien er forlengst styrtet sammen. Det mer beskjedne håp om et langsomt biologisk fremskritt gjennom tusener av år kan vel ikke motbevises, men vi har ikke noen garanti for at menneskeslekten har årtusener foran seg. Og selv om vi kunne regne med at den menneskelige fornuft får anledning til å utvikle seg til stadig høyere fullkommenhet gjennom lange tidsperioder, ville dette ikke i og for seg bety noen som helst garanti for det vi ønsker og håper, hvis ikke mennesket samtidig gjennomgikk en moralsk forandring til det bedre; det er jo unektelig fornuften som har skaffet oss de forferdelige våpen som vi i dag har i hendene, økt fornuft vil bl. a. si en mer forfinet teknikk og dermed større muligheter for en total utslettelse. Av samme grunn er det heller ikke noen virkelig trøst i det håp som er blitt uttalt i så mangen en festtale etter krigen, at tingene skal bli bedre når bare åndsvitenskapene får utjevnet det for-

sprang som naturvitenskapene så lenge har hatt; saken er jo at de resultater som innvinnes i vitenskaper som sosiologi og psykologi, like godt kan misbrukes til menneskehetens forderv som f. eks. den farlige fysikk sine erobringer.

Ikke i noen tenkelig form kan fremskrittstroen altså gi oss virkelig trøst.

Men Europas folk, og alle de folk som har fått sin åndelige arv fra Hellas og Palestina, har mer enn en gang opplevd en åndelig fornyelse av den art som vi i historien kaller *renessanse*. Selve ordet og forestillingen har, som den tyske forsker Konrad Burdach har påvist, sin rot i kristne forestillinger, i virkeligheten har vi her den gamle tanke om *gjenfødelse* (palingenesia). For et kristent historiesyn skulle ordet renessanse være like sentralt som ordet gjenfødelse er det når det gjelder det enkelte menneske. Renaissance vil si den fornyelse som er resultatet av et nytt og intimere bekjentskap med vår kulturs urkilder i Hellas og kristendommen. Åndshistorisk er renessanse ikke bare navn på en enkelt kulturbølge for 500 år siden, men betegner et skapende prinsipp i hele vår kultur; gjennom en rekke renessanser er det at vår kultur gang på gang har fått en ny start. Vi kan peke på den «karolingiske» renessanse, på den renessanse som skapte høymiddelalderen og på den renessanse som førte til den store fornyelse i kunst og vitenskap på 1400-tallet. Også i mange andre tilfelle er det i virkeligheten en renessanse som foregår, om enn benevnelsene veksler.

Men — alle disse renessanser har vært partielle, de har bare berørt sider av livet og ikke gått til roten av

problemet. Vår kultur har jo sitt utspring både i gresk tenkning og kristen tro, og derfor inneholder den et evig problem som stadig må tas opp igjen; den sammenstøpning av de to elementer som ble foretatt i senantikken, var ikke gjort en gang for alle, der var verdier som ble uteglemt eller skutt til side, kristne trosverdier, greske skjønnhetsidealer eller vitenskapelige tanker, og nettopp slike ting var det de senere «renessanser» gjenoppdaget og drog fram igjen. I dag gjelder det *det hele*, det er ikke enkelte sider av kulturen, men selve livsformen som må fornyes. Det er denne totale livsfornyelse Moralsk Opprustning vil tjene.

Men en slik altomfattende renessanse er ikke en oppgave som kan løses av noen få, her kan og må de mange være med. Det gjelder ikke i første rekke kulturens toppfrembringelser i kunst og vitenskap, men selve vår måte å leve livet på. Kan den fornyes, bli enkel og sann og sunn, da vil det andre komme etter. I en renessanse av denne art kan og må alle ta del, alle som eier viljen til personlig å fornyes, villigheten til å erfare noe radikalt nytt. Og den dype kilde til vekst, forvandling og fornyelse er Guds ledelse og inspirasjon. Hva kan jeg gjøre for å *bli helt med* — i kampen for kulturens og livets fornyelse?

ETTERORD

Denne lille boken har sitt utspring i en forelesning som jeg holdt sommeren 1949 på den ideologiske treningsskole «The College of the good Road» i Caux-sur-Montreux i Sveits, og senere bl. a. i Stockholm. Den kommer her i utvidet form. Hensikten er først og fremst å klargjøre hva ordet *ideologi* i dag innebærer og å vise hvorfor demokratiet i dag trenger et slikt system av tanker, bygd på enkle moralske prinsipper og formulert i klare ord.

Det er mange jeg har måtte spørre til råds under arbeidet; således har professor Sverre Holm lest gjennom avsnitt I—V; avsnitt III har jeg drøftet med professor Sigmund Mowinckel. Enkelte formuleringer har jeg lånt fra dosent Elov Akesons artikkel «Ideologi» i Svensk psykologisk-pedagogisk oppslagsbok. At jeg, foruten de bøker som er nevnt i teksten, har benyttet skrifter av Alf Ahlberg, E. H. Carr, Johan Vogt m. fl., er det vel overflødig å si.

Oslo, mai 1950.

Eiliv Skard.

